

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ОГНЕВА ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА

**ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ І
КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ XVII СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 09.00.04 - філософська
антропологія та філософія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00753893 (Z)

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ОГНЕВА ТЕТЯНА КОСТЯНТИНІВНА

**ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ У ФІЛОСОФІЇ І
КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ XVII СТОЛІТТЯ**

Спеціальність 09.00.04 - філософська
антропологія та філософія культури

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1996

AB 35.706

Дисертація на правах рукопису

Робота виконана на кафедрі української філософії
і культури філософського факультету Київського
університету імені Тараса Шевченка

Науковий керівник: кандидат філософських наук,
доцент
ЛОСЄВ Ігор Васильович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук,
професор
Горський Вілен Сергійович
кандидат філософських наук
Пиливець Леонід Борисович

Провідна організація: Український державний педа-
гогічний університет ім.М.П.
Драгоманова

Захист відбудеться 24 червня 1996 р. в 14 годин
на засіданні спеціалізованої Ради Д 01.01.06
в Київському університеті імені Тараса Шевченка
/252017, Київ-17, вул. Володимирська, 60, ауд. 330/

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київ-
ського університету імені Тараса Шевченка /вул. Во-
лодимирська, 58/

Автореферат розіслано " 21 " травня 1996 р.

Вчений секретар спеціалізованої
Ради

В.Ф. Діденко

ЛНБ ім. В. Стефанів
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Період ХУІІ ст. в історії України важливий як для істориків, літераторів, мистецтвознавців, так і для філософів. Аналіз творів письменників, поетів, полемістів, вчених, діячів культури і мистецтва названої епохи має суттєве значення при розкритті процесу становлення вітчизняної історико-філософської науки, що з'явилась на рубежі двох суспільно-економічних формацій – феодальної і буржуазної. Філософсько-гуманістичні ідеї цього періоду починають визначати основні напрями теоретичних шукань, мають особливу ідеологічну гостроту і чітке соціально-критичне звучання.

Поставлена у прямих зв'язок з критикою суспільного становища, проблема людини у національній свідомості України висувається на одне із центральних місць. Аналіз даної проблеми через обмеженість джерел, що збереглися і недосконалість методики їх перекладів та інтерпретацій, а також внаслідок того, що вона має складний багатоаспектний характер, пов'язана з більшістю філософських, природничонаукових, правових, соціальних, політичних, етичних, економічних, релігійних теорій, потребує колективних зусиль вчених різних галузей знань.

Проблема людини у філософії і культурі України ХУІІ ст. до цього часу не стала об'єктом спеціального історико-філософського аналізу в роботах українознавців. Сучасні представники різних світоглядних напрямів обговорюють шляхи перебудови суспільних відносин на засадах гуманізму, здатності людини до морального удосконалення. Без реалізації принципів гуманізму, норм загальнолюдських моральних цінностей подальший розвиток суспільства неможливий. Стратегічною вимогою є необхідність гуманізації духовного світу особистості, усунення наявних моральних деформацій, оскільки від цього залежить формування ідеалів

людини, її ставлення до реальної дійсності, існування сучасної цивілізації. Аналіз філософської і культурологічної спадщини тієї чи іншої епохи доповнює історію філософії конкретними фактами, розширює і поглиблює достовірні знання про її становлення і розвиток. Це стосується і духовної культури України ХУІ ст., філософсько-культурологічної сутності пам'яток філософії, літератури і мистецтва.

Актуальними теоретичними, політичними та ідеологічними проблемами є неупереджене вивчення витоків, особливостей і ролі української філософської і культурної спадщини у переосмисленні історичних процесів, які відбувались в період національно-визвольної війни, утворення нації і державності в Україні ХУІ ст. Необхідність такого аналізу пояснюється тим, що у літературі минулих десятиліть, де розглядалася філософія і культура України згаданого періоду, підкреслювалась змістовність вирішення проблеми людини, хоч їх філософська основа називалась безпорадною. Звідси витікала думка про духовну відсталість України, її відставання від Заходу, відсутність будь-яких самобутніх філософських концепцій людини. Тому поряд з добре дослідженими соціально-моральними, релігійними аспектами українських гуманістичних вчень важливо показати необгрунтованість і азаних критичних висновків. Українська філософія одночасно із західноєвропейською висувала складні філософські проблеми, у тому числі питання про співвідношення природно-біологічного і духовно-психічного у людині, які на той час мали велике теоретичне, морально-практичне і політичне значення. Аналіз свідчить, що в Україні ХУІ ст. склалися теоретичні основи гуманістичної, антикрипосницької концепції людини, яка швидко розвивалась і поширювалась.

Вивчення історії вітчизняної духовної культури, її характеру, специфіки і громадянського пафосу носить ідеологічне навантаження, допомагає формувати національну самосвідомість, виховувати патріотизм, любов до вітчизни, свого минулого. Філософсько-культурологічні погляди українських мислителів ХІІ ст., ставши ідеологічною силою, при їх творчому використанні розкривають шляхи історичного прогресу в сучасній Україні. Аналіз духовних надбань нації, основних джерел духовності українського народу створює умови для всебічного пізнання справжньої вітчизняної історії, звільнення її від будь-якої упередженості. Важливо це і для осмислення раціональних підходів і оцінок всіх тих, хто займається проблемами українознавства, а також для утвердження міжнародного престижу української науки і культури.

Ступінь розроблення проблеми. Вивченню спадщини ХІІ ст. присвячена значна література. Про цей період у ХІХ – на початку ХХ ст. писали В.Аскоченський, М.Булгаков, С.Голубев, П.Китецький, М.Петров, М.Сумцов, І.Шляпкін, С.Шеглова, К.Якубович та інші. Вони досліджували історію переважно через полеміку православних і католицьких богословів, не торкалися проблеми людини взагалі, часто розглядали філософські і мистецькі твори як наслідок копіювання думок і поглядів західноєвропейської філософії. Подібна оцінка одержала значне поширення, іноді вона панує і сьогодні.

Багато різних філософських і культурологічних концепцій і понять розкривається у працях М.Возняка, М.Голубця, В.Перетця, В.Резанова, І.Франка, Ю.Яворського та інших.

Наукові категорії, що характеризують проблему людини, розвиваються в літературі першої половини ХХ ст. Це в основно-

му загальносвітоглядні, історичні, мистецтвознавські роботи В.Винниченка, М.Грушевського, І.Огієнка та інших. Привертають увагу і світоглядні позиції, обгрунтовані діячами "розстріляного відродження" М.Зеровим, М.Хвильовим, В.Юринцем.

Прагненням об'єктивного висвітлення філософських концепцій українських мислителів минулого, в тому числі й ХУІ ст., започатковано дослідницьку літературу 1960-70 рр., періоду, який одержав назву другого українського відродження. Автори аналітичних праць, продовжуючи вивчення спадщини, зробили немало перекладів на сучасну українську мову, поклали початок науковому вивченню духовних надбань українського середньовіччя. В їх роботах підкреслюється велике значення релігійно-національних цінностей, неоднозначний вплив багатоконфесійності на культуру українців, говориться про фрагментарність знань названої проблеми, необхідність системного аналізу текстів пам'яток вітчизняної філософії ХУІ ст. Такі підходи заслуговують на увагу і розвинуті в працях П.Білецького, М.Гришя, П.Жолтовського, П.Загайка, Я.Ісаєвича, Л.Махновця, Д.Наливайка, В.Нічик, Д.Острияніна, О.Павелка та інших. Вони аналізують сутність суспільно-політичного, релігійного, культурного життя України в період утворення нації і державності, розглядають питання братського руху, виникнення унії, діяльності Києво-Могилянської академії, книгодрукування, становлення освіти і виховання, дають обгрунтовану оцінку творчості видатних мислителів, літераторів і митців, процесів формування ціннісних орієнтацій українського суспільства. Незважаючи на багатогранність вивчених аспектів, достатнього висвітлення проблема людини як окрема філософська і культурологічна категорія не знайшла.

Особливе значення періоду ХУІ ст. надавали дослідники

у 1930-90 рр., розкриваючи етапи становлення оригінальної філософської думки в Україні, діяльність професорів Києво-Могилянської академії, аналізуючи твори і життя окремих філософів, розвиток літератури і мистецтва, збірки перекладів тих творів, що не були відомі не тільки широкому колу читачів, а й спеціалістам. Ґрунтовний аналіз цих проблем зробили сучасні філософи-дослідники В.Горський, І.Захара, І.Іваньо, М.Кашуба, В.Литвинов, В.Нічик, І.Паславський, О.Пашук, Л.Пиливець, Я.Стратій, З.Хижняк. Змістовністю і аргументованістю відзначаються роботи літературознавців, мовознавців, істориків, мистецтвознавців П. Білецького, Н.Герасимової-Персидської, В.Крекотня, В.Любченка, С.Маслова, Ю.Мицика, Л.Міляєвої, Л.Наливайка, В.Німчука, В.Овсіїчука, Л.Степовика, М.Сулими, В.Цевчука, П.Яременка, Ю.Ясинівського та інших. Названі твори не обмежуються вузькими рамками наукових інтересів, а так чи інакше, зачіпають широке коло питань, пов'язаних з філософією або культурою України XVI-XVIII ст. Вони досліджували філософські погляди деяких українських мислителів, в тому числі XVII ст., робили аналіз літературної спадщини, окремих галузей мистецтва, висвітлювали роль і місце світської культури в системі духовної культури в цілому, значення філософії і культури у формуванні особистості.

На підставі вказаних публікацій можна зробити висновок, що сучасними вченими проведено значну роботу в галузі історії філософії і культури України. Разом з тим треба визнати гостру необхідність подальшої розробки філософсько-культурологічних концепцій, категорій і понять, пов'язаних з духовним світом людини.

Проблему людини у філософсько-культурній спадщині України XVII ст. частково аналізували дослідники у кандидатських та

докторських дисертаціях, в яких нерідко домінували ідеологічні штампи, замасковане негативне ставлення до сакральної культури, різних богословсько-філософських концепцій суспільного розвитку. Будь-яка наперед задана схема /тим більше ідеологічна/ не дозволяє побачити явище науки чи культури взагалі таким, яким воно було в дійсності. Односторонній підхід до релігії, церкви, релігійної філософії часто викликався потребами часу, дослідження мали відповідати теоретичним постулатам і політичним вимогам керівництва тоталітарної держави, пануючим стереотипам.

Прагнучи реалізувати своє бачення проблеми, в дисертації далі розвиваються оригінальні підходи, які концептуально розробляли В.Горський, П.Жолтовський, І.Захара, М.Кашуба, В.Креготень, В.Литвинов, Л.Міляева, В.Нічик, В.Овсійчук, І.Паславський, Я.Стратій, П.Яременко, Ю.Ясиновський та інші. Зокрема це стосується аналізу суспільно-політичної діяльності українських просвітителів ХУП ст., дослідження специфіки та ролі Відродження і Реформації в становленні духовної культури України, секуляризації соціальних відносин і культури.

Незважаючи на те, що проблема людини у деякій мірі розглянута в окремих розділах робіт вказаних авторів, вона потребує окремого вивчення.

Мета і завдання дисертаційного дослідження. Основною метою дисертації є проблема людини у філософії і культурі України ХУП ст., розкриття її історико-філософської суті й специфіки, виявлення характерних рис і закономірностей процесу розвитку.

Найважливіші завдання дослідження:

- проаналізувати концептуальні особливості у підході

до проблеми людини, висунуті українськими представниками філософії і культури ХУІІ ст.; дослідити суть вітчизняної філософської і культурної традиції в цьому питанні, єдність і розбіжність їх поглядів;

- виявити у змісті творів філософії, літератури і мистецтва зародки, елементи нових ідей, категорій і понять, які стали основою різних ступенів історико-філософського прогресу;

- дати аргументовану критику тих концепцій, що заперечують наявність в Україні ХУІІ ст. гуманістичних філософських вчень, які розвивалися в контексті світової науки, несли загальнолюдські цінності, створюючи своєрідні умови для розвитку національної ментальності;

- розкрити і обґрунтувати загальну спрямованість творів просвітителів і діячів культури, інтерпретацію проблем духовного світу людини, показавши ідейно-історичну спадкоємність між письменниками, мислителями, діячами культури відносно проблеми людини, звернувши увагу на роль релігії, як складової частини духовності і важливого елементу людського світосприйняття.

Теоретико-методологічною основою даного дослідження стали останні наукові досягнення філософського та соціального пізнання, що торкаються найважливіших підходів до аналізу суспільних та духовних явищ і процесів. Для вивчення сутності, змісту і спрямованості філософської і культурної спадщини України ХУІІ ст. суттєве значення мають принципи історизму, об'єктивності, взаємозв'язку, детермінізму, єдності історичного і логічного. При аналізі проблеми використовувались підходи, запропоновані видатними українськими вченими, істориками М.Грушевським, І.Огієнком, Н.Полонською-Василенко та іншими, а також названими сучасними філософами і культурологами.

Джерелознавчою основою дисертаційної роботи послужили пам'ятки філософської думки: праці П.Беринди, І.Вишенського, Й.Волковича, І.Гізеля, Й.Галятовського, І.Копинського, А.Скольського, М.Смотрицького, К.Саковича, К.Транквіліона-Ставровецького та інших, а також твори поетів, істориків розгляданого періоду і пам'ятки архітектури, скульптури, живопису, графіки, музики ХУІІ ст. В дисертації використані матеріали з релігієзнавства, історії літератури, педагогіки, мовознавства, театру, музики, живопису, графіки, архітектури тощо.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в дослідженні проблема людини у філософії і культурі України ХУІІ ст. стала об'єктом спеціального історико-філософського і культурологічного аналізу. Запропонована концепція розкриває суть філософської і культурної спадщини, пояснює особливості розвитку філософської думки в Україні ХУІІ ст.

Сформульовані положення і висновки, які складають елементи новизни роботи, виносяться на захист:

- філософські погляди мислителів і діячів культури України ХУІІ ст. формувались під впливом гуманістичної ідеології, що відображала об'єктивні процеси розкладу феодалізму, кризи сакральної культури та зародження капіталістичних суспільних відносин цього періоду;

- філософсько-культурологічні концепції в Україні ХУІІ ст. характеризувалися етико-гуманістичними тенденціями, антропоцентричною спрямованістю, визнанням за людиною права на безмежні можливості самоствердження;

- українська філософія, твори літератури і мистецтва ХУІІ ст., відображаючи як загальнолюдські цінності, так і особливості національного світобачення, розкривали ідеї рівності

воїх перед Богом, незалежно від конфесійної належності і майнового стану, раціональну ідею соціальної спрямованості філософських концепцій людського буття, критикували моральні вади феодалізму, соціальну несправедливість, суспільно-політичну практику церкви;

- у філософсько-культурній спадщині України розвивалися і поширювалися елементи пантеїзму, деїзму, гуманізму, реформації, релігійного і секулярного вільнодумства, що розкриває історичну спадкоємність між ними і духовними надбаннями наступних епох.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що проведене наукове дослідження сприяє поглибленню знань про масштаби і специфіку розвитку філософської думки в Україні XVII ст., про тих діячів минулого, які розвивали і популяризували її. Вивчення цих проблем розкриває шляхи формування національної самосвідомості, викриває помилкові оцінки та ідеологічні штампи, що торкалися української культури і філософії в працях авторів із колишнього СРСР, в тому числі й України.

Наведений у дисертації фактичний матеріал, основні теоретичні узагальнення і висновки можуть бути використані при розробці фундаментальних досліджень з історії вітчизняної філософії і культури, в процесі викладання філософії, української культури, культурно-просвітницькій та виховній роботі.

Апробація дослідження. Основні ідеї та результати дисертації повідомлялись на науково-теоретичних конференціях, семінарах, філософських читаннях: "Українська національна ідея і церква" /Київ, 1993 р./, "Творчість, культура, гуманізм" /Київ, 1993 р./, "Культура на зламі тисячоліть" /Київ, 1994 р./, II філософському конгресі України /Київ, 1995 р./, у чотирьох публіка-

ціях автора.

Дисертація обговорювалася на засіданнях кафедри української філософії і культури філософського факультету Національного університету імені Тараса Шевченка.

Структура дисертації визначилася логікою викладу та розвитком теми і складається із вступу, двох глав / семи параграфів/, висновку і списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обґрунтовується актуальність проблеми дослідження, характеризується ступінь її наукового опрацювання, визначається мета та завдання, вказується теоретико-методологічна основа роботи, формулюється її новизна, науково-практична значимість отриманих результатів та обумовлюється її структура.

У першій главі "Вчення про людину у світогляді українських просвітителів" розкриваються ідейно-теоретичні засади і філософські концепції, характерні для України ХУІ ст., розвинуті в них основні тенденції гуманізації людських відносин.

Перший параграф "Філософсько-культурні аспекти гуманізму та людських ідеалів" присвячений висвітленню умов формування нового класу – буржуазії, яка очолила антифеодалну боротьбу широких верств суспільства, сприяла звільненню людини від впливу середньовічної феодально-церковної ідеології, піднесенню особистої значимості людини.

Для досягнення поставлених завдань дослідження, дисертант, не відходячи від загальноприйнятих положень про вплив західноєвропейського Відродження і Реформації, розглядає економічні, соціально-політичні, ідейні причини формування елементів гуманістичної культури і аналізує період першої половини ХУІ ст. як українське Відродження.

Реформаційні і гуманістичні ідеї в Україні водночас служили і гаслом національно-визвольної боротьби, впливали на зростання національної самосвідомості українців. Спільність цих ідеалів виявилась в інтерпретації основних світоглядних проблем: співвідношення віри й розуму, свободи волі людини і божественного промислу, визначення шляхів порятунку людини. Вони розкривалися у нових категоріях і поняттях / розуміння людини як гармонійного поєднання душі і тіла; звернення до повнокровного земного життя людини; сутність спільного блага, патріотизму, самовідданого служіння вітчизні й народу/.

В дисертації показано, що філософію України ХІІІ ст. відзначає її яскраво виражений антропоцентризм. Людина ставала не тільки важливим об'єктом філософського аналізу, а й виявлялася центральною ланкою всієї низки космічного буття, її земного призначення. Вона не тільки підносилася в суспільно-політичному житті, а й підривала його ієрархію, повертавшись до природи. Стосунки людини з природою і Богом розглядалися в межах нового, пантеїстичного розуміння світу.

Аналіз творів письменників-полемістів, філософів, громадських діячів свідчить, що в них відображені особливості епохи, пов'язані з дальшим розвитком науки, техніки, культури, висновки з яких суттєво підривали офіційну схоластичну філософію, методи осмислення природи, основи середньовічного світогляду. Ідеї Реформації, пронизані духом демократизму, впливали на діячів науки і культури, які критикували догматизм, авторитаризм, аскетизм, що підтримувалися офіційною церквою та її служителями.

У другому параграфі "Сутність людини в інтерпретації українських мислителів" аналізуються погляди на людину у посланнях І. Вишенського, "Діоптрі" Віталія з Дубна, "Меся правдивий" І.Гая-

товського, "Миръ с Богомъ человеку" І.Гізеля, "Алфавіт духовний" І.Копинського, "Арістотелівські проблеми або питання про природу людини" і "Трактат про душу" К.Саковича, "Евангеліє учителное" і "Зерцало богословія" К.Транквіліона-Ставровецького та інших. В їх творах важливий аспект проблеми людини – співвідношення душі і тіла – стає специфічною формою постановки основного питання філософії. Сутність людини як частини природи широко обговорювалася і в епоху Відродження, але тільки у ХУІ ст. вона набуває всіх рис наукової проблеми; її постановка і різні варіанти вирішення мають аргументований характер, ґрунтуються на достовірних фактах природознавства і ведуть до формування науково-філософської концепції.

Їх концепція полягала у тому, що людина як частина природи, тісно взаємодіє з нею і, використовувачи набуті знання, пізнає певні закономірності, в інтересах земного життя перетворює навколишній світ. Вона шукає найбільш розумні і справедливі форми людського співіснування, які б не тільки не стримували її "натуральне ество", а й давали їй вільний розвиток, можливість "поліпшувати свою природу".

Дисертант звертає увагу на те, що кохний із мислителів мав свої оригінальні погляди на окремі аспекти проблеми людини. В їх методах пізнання превальювали типові для епохи Відродження підходи, в яких першочергову роль грали наукові дані, теоретичні узагальнення і висновки, що свідчили про надання великого значення розвитку науки, освіти і культури в удосконаленні людських взаємовідносин, гармонізації душі і тіла. Концепція людини, створена українськими філософами, розвивала ренесансно-гуманістичні ідеали – повагу до гідності і прав особистості, її цінність і неповторність, свободу творчості і думки.

У третьому параграфі "Розвиток моралі, освіти та виховання

як чинник гуманізації людських відносин" відзначається, що українські мислителі ХІІ ст. стояли у центрі суспільного, політичного, релігійного, культурного життя країни, спрямали формування гуманістично-ренесансних уявлень про людські цінності, моральні настанови. Не випадково на чільне місце вони ставили поняття добра і зла, справедливого і несправедливого, морального і аморального. Людські чесноти розглядалися як мірило ставлення до держави, суспільства, нації.

В дисертації обґрунтовується положення про те, що українські просвітителі, створюючи матеріальні і духовні багатства, виступали за "відкритість на світ" як суттєву рису національної ментальності, тяжіння до світової культури, доброзичливе ставлення до духовних надбань різних народів. Підтримуючи національні традиції та звичаї в духовному житті, українська еліта відтворювала їх у нових поколіннях, акцентувала увагу церкви, художньої інтелігенції, громадських та політичних діячів на тому, що однією освітою і набутими знаннями неможливо сформувати людську особистість. Неодмінною умовою навчально-освітнього процесу, своєрідним генератором ідей виступали соціальні інститути і суспільні групи людей, які поряд з науковою інформацією зберігали і пропагували гуманістичні ідеали добра, милосердя, дружби, благочестя, справедливості, працьовитості. Творчість та діяльність українських просвітителів стала характерною рисою загальноєвропейського культурного розвитку на рубежі між епохою, коли люди з одного боку знали лише одну форму ідеології – релігію і теологію, з другого – епохою буржуазної цивілізації, що народжувалася, з її гаслами позитивного знання, освіти і культури.

Друга глава "Проблеми духовності в культурній спадщині України ХІІ століття" розкриває різноманітні прояви і сутність наці-

онально-культурних багатств, підходи і методи їх засвоєння з метою формування і збереження української ментальності.

У першому параграфі "Гуманізація сакральної культури - елемент формування національної самосвідомості" говориться, що в культурі України, як і в європейських країнах, глибоко осмислювалися проблеми гуманізму, оскільки цивілізація занепадала у разі відсутності в ній елементів художньо-естетичного осмислення людини. Гуманізм уособлював новий ідеал людини, заснований на індивідуальній культурі, духовній свободі і автономії особи. Засвоюючи принципи гуманізму, людина поставала у всьому своєму багатстві: як творча активна натура і як людська духовність, заглиблена у себе. Вона осмислювала і відчувала своє "Я" як дещо цілісне і злите з усім людством. Ці положення або ж їхні окремі аспекти стали частиною сакральної і секулярної культури українського народу, між якими існували певні розбіжності, особливості, пов'язані з методами відображення реальності, світорозумінням та іншими компонентами.

Дисертант обґрунтовує тезу про те, що для подальшого розвитку українства багато зробили українські гуманісти, які утверджували перевірений багатьма поколіннями досвід і закріплювали його в певних поняттях через мову, що є своєрідною колективною пам'яттю народу. У мові знайшло своє відображення своєрідне сполучення народного побуту, звичаїв, взаємовідносин. Тому питання про рідну мову набувало особливої актуальності у вирішенні проблема людини, можливості впроваджувати українську мову в життя нації, в організацію культурно-виховного процесу в сім'ї, школі, суспільстві.

Аналізуючи процеси, які відбувалися в українській культурі ХУІ ст., не можна не помітити тенденції до поступового вивільнення духовного життя від впливу церкви. В результаті культура і

містечко помітно демократизувалися, в естетику проникало народне розуміння прекрасного, містечко ставало повнокровним і життєствердуючим, виникли чисто світські жанри, літературна мова все більше наближалася до народно-розмовної. Ці та інші компоненти культури, розкриваючи особливості життя нації, сприяли усвідомленню нею своєї цілісності. Унікальне культурне середовище нації, створене її кращими представниками, стало важливою умовою формування національної самосвідомості.

У другому параграфі "Ренесансно-гуманістичне розуміння людини в пам'ятках літератури" розглядаються видатні пам'ятки літератури ХІІІ ст.: твори релігійно-морального і наукового характеру, полемічна, віршова, повістєва, драматична, мемуарна, історична література, які поширювали ідею неповторності і величі людської особистості, її значення в морально-етичному плані. З появою писемності серед усіх верств населення розвивалася книжна позацерковна література. Її розвиток був тісно пов'язаний з книгодрукуванням і організацією шкільної справи. Вона представлена у формі різних поезій, геральдичних епіграм, передмов, післямов у книгах, у шкільних декламаціях, навчальних вірцях і вправах. Їх авторами та виконавцями часто були друкарі, вчителі, учні братських шкіл, монастирських навчальних закладів.

Протягом ХІІІ ст. розвивалися жанри, в яких переважала поезія індивідуального життя, інтимних почуттів і переживань, пов'язаних не із стосунками людини і Бога, а із земними життями людської особистості, взаємовідносинами між людьми. На основі аналізу змісту і спрямованості творів різних жанрів /праці анонімів, П.Беринди, І.Величковського, І.Домбровського, К.Зиновіва, О.Митурі, Д.Надивайка, Є.Плетенецького, М.Смотрицького, К.Саковича та інших/ в дисертації робиться висновок, що на перший план висувається но-

ве осмислення традиційної картини світу, в якому інакше сприймається минучість людського життя, неможливість повернути час, почувати простору. Риси ренесансного раціоналізму, за яким людина повинна раціонально використовувати наданий їй земний час, вести активну діяльність – художньо-творчу, державну, військову, спрямовану на благородні вчинки, суспільне благо нації – важливі особливості нового типу особистості, що усвідомлює свою самоцінність та унікальність. Поширення такої концепції людини в літературі згаданого періоду, даючи відповідь на актуальні питання суспільного розвитку, свідчить не лише про стилістичні засоби художньої виразності, а й про зростання національної свідомості, значення для її формування моральної проблематики, знання та виховання.

У третьому параграфі "Секуляризаційна спрямованість архітектури та образотворчого мистецтва" досліджується сутність духовних інтересів, що панували в українській культурі, їх вплив на розвиток світогляду, мистецтва в умовах неухильного зближення його з реальним світом. Духовні запити суспільства знайшли відображення в архітектурі, скульптурі, музиці, у живопису, графіці. Об'єктом художньо-естетичного дослідження ставала людина і природа. Старі естетичні концепції не відповідали сутності нових умов та ідеалів людей.

В дисертації показано, що архітектура, скульптура, іконопис, жанр історичного, портретного, побутового живопису, графічні твори розкривали багатство і велич української культури, її необмежені можливості. Архітектура і мистецтво, розвиваючись в річищі гуманістичних тенденцій Відродження, всіляко сприяли формуванню духовності людей. Задовольняючи потреби громадськості увічнити важливі події історії, торжества національного духу, видатні представники творчої інтелігенції пропагували властиву часу філософсько-

естетичну концепцію світобудови, залишали мистецькі зразки довершеності і краси, що служили національно-патріотичному вихованню українців на основі нових ідей і цінностей.

Четвертий параграф "Театрально-музична культура українців - складова частина їх духовної самобутності" присвячено аналізу питань, пов'язаних з появою і розвитком шкільного театру, вертепу, різних музичних жанрів, їх змісту, художнього рівня і спрямованості. В духовному житті України ХУІІ ст. посилювався процес гуманізації сакральної культури. Мистецтво брало активну участь у суспільному житті, розкривало його негативні і позитивні сторони. Всі складності і суперечності життєвих колізій відображалися у творах, що ставилися у шкільних театрах, згодом - у вертепах. Оригінальне і самобутне явище - вертеп /театр ляльок/, створене студентами Києво-Могилянського колегіуму у середині ХУІІ ст., поширилося поступово по всій Україні.

Розвиваючи актуальні суспільно-політичні та морально-етичні проблеми, театральні твори включали в себе народні пісні, музику, сатиру, гумор, сприяли духовному розвитку нації і утвердженню різних форм її духовного самовиявлення.

Особливості життя, побуту та діяльності нації відображені в її музиці, специфічному виді мистецтва, бо вона не виступає у реальних предметах, в ній відсутні конкретно-почуттєві образи людини. Хоч у музиці важко вловити об'єктивно-історичний, соціальний зміст життя суспільства, нації, вона спроможна відтворити і відкрити красу людини і природи. В Україні ХУІІ ст. музика з традиційних осередків - монастирів почала поширюватися у містах, школах, культурно-освітніх центрах, формувався новий тип професійного митця-музиканта, який ставав світською особою і виступав вже як співак, диригент, вчитель.

Зв'язки театральної-музичної культури з усіма рівнями життя народу, розкриті своєрідними засобами духовних жанрів через засвоєння і переосмислення фольклору, поєднували народно-поетичну творчість і світську драму. Краї надбання театральних і вертелних вистав, хоровий спів, народні пісні і думи оспівували соціальне становище та подвиги народу у боротьбі за незалежність України, порушували інші важливі проблеми і служать одним із джерел історичної пам'яті нації, виразником її самобутності і неповторної культури.

В заклєченні автор підсумовує головні результати дослідження і робить висновки:

1. В Україні ХУІІ ст. проблема людини була поставлена і одержувала рішення на стику різних природничих і гуманітарних наук. Вона виявилася у спробах аналізу людини як складного органічного об'єкту. Інтерпретація частини і цілого складала підґрунтя вчення про цілісність індивідуального тілесно-духовного буття людини і її тісного зв'язку із Всесвітом. Натуралістичне тлумачення співвідношення "людина-природа" було своєрідною моделлю для виявлення зв'язку "людина-суспільство".
2. Філософська концепція людини в Україні ХУІІ ст. спиралася на античну, візантійську філософську думку, ідеї та духовні надбання Київської Русі, західноєвропейської схоластики, гуманізму і Реформації, наукові відкриття, що передбачали оригінальні підходи до пізнання Всесвіту. Філософія від богопізнання переходила до пізнання природи, людини, суспільства, земних людських справ, утверджуючи прогресивні гуманістичні ідеали.
3. Створена українськими філософами концепція людини як природного ества, діяльності якого відбувається згідно з природною закономірністю, спряяла розвитку у вітчизняній філософській думці

ідей вільнодумства, самостійності мислення, проведенню діалога з сакральною і схоластичною доктринами.

4. В духовній спадщині нації акцентувалася увага на тому, що найважливіші риси характеру людини та її поведінки є не природними, а виробленими в процесі діяльності, суспільного виховання, самовиховання і освіти. Тому найвищою гідністю людини визнавалися пріоритет знання, освіченість, громадянсько-патріотична діяльність, а цінність людей пов'язувалася не з походженням, віросповіданням, національністю, майновим станом, а тільки з розумом, моральними якостями, здатністю до громадянського служіння.

5. В Україні ХУІІ ст. відбувалася гуманізація сакральної культури, художня творчість поступово набирала реалістичного характеру. Образотворче мистецтво, театральні-музичні твори розвивали високі гуманістичні ідеали, глибокі морально-етичні принципи народу. Митці узагальнювали погляди на прекрасне, спираючись на переконання про цінність навколишнього світу.

Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення в таких публікаціях автора:

1. Вільнодумство в Росії і на Україні//методичні рекомендації, документи і матеріали до вивчення вузівського курсу "Історія і теорія релігії та атеїзму"-К., 1991.-С.162-179.
2. Развитие архитектуры и искусства//Влияние христианства на духовную культуру Киевской Руси.-К., 1992.-С.81-85.
3. До питання про людину у культурі України ХУІІ ст.//Вісник Київського університету.-Філософія. Політологія. Соціологія. Психологія.-К., 1994.-С.18-26.
4. Гуманізація сакральної культури в Україні ХУІІ ст.//Вісник Київського університету.-Філософія. Політологія. Соціологія. Психологія.-К., 1995.-С.10-19.

АНОТАЦІЯ

Ognevaya T. K. "A human being in philosophy and culture of Ukraine in the XVIIth century".

The dissertation candidate of philosophical sciences, specialty 09.00.04 - philosophy of anthropology and philosophy of culture; National University named after Taras Shevchenko, Kiev, 1996.

The dissertation contains a theoretical research in the field of philosophy and culture of the XVIIth century Ukraine. The principal idea of this work is a thesis that in philosophy literature and art of the time awakens an interest to a human being and his earthly life is rehabilitated, progressive humane ideals are asserted.

Philosophical legacy and work of art of the time provide us with rich material for the research of a human being and his problems.

Огневая Т.К. "Проблема человека в философии и культуре Украины XVII столетия".

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.04 - философская антропология и философия культуры, Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996 г.

Диссертация содержит теоретические исследования в области философии и культуры Украины XVII столетия. Ведущей идеей работы является положение о том, что в этот период в философии, литературе, искусстве пробуждается интерес к личности, реабилитируется земная жизнь человека, утверждаются прогрессивные гуманистические идеалы. философское наследие и произведения искусства содержат богатый материал для исследования проблемы человека. ◦

Ключові слова: "Філософія і культура України XVII ст.", "людина", "гуманізм", "Відродження", "секуляризація", "національна самосвідомість", "мистецтво".

436695

Ав 35.106

Підписано до друку 17.04.96 г. Формат 60х84/16. Зам. 737. Тир. 100 прим.
Друкарня управління Південно-Західної залізниці
252034 Київ-34, вул. Лисенка, 8